

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНА СУБ'ЄКТНОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Зінченко О. В.

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка;
провідний науковий співробітник лабораторії кіберпсихології
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України
ORCID ID: 0000-0003-4625-7533

Метою статті є з'ясування основних методологічних проблем дослідження суб'єктності у психології. Для цього використано теоретичні методи аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування. Встановлено, що поняття суб'єктності має низку інтерпретацій у психологічній науці. Одним з основних вважаємо визначення суб'єктності як характеристики активного впливу на реальність, що передбачає перебудову ментальних моделей і особистісну зрілість. Основними параметрами цього феномена є самостійність, унікальність, самодостатність, відповідальність, здатність орієнтуватися в екстремальних ситуаціях. Теоретичний аналіз проблеми досліджень суб'єктності у психології дав змогу зафіксувати низку проблемних аспектів методології. Встановлено, що методологічний плюралізм може створювати ризик появи недостатньо об'єктивних і навіть псевдонаукових напрямів у вивченні феномена. Визначено, що узгодження підходів до проблеми суб'єктності у вітчизняній і закордонній науці дасть змогу повноцінно залучити можливості світової психології для вивчення цього психічного явища. Виявлено, що відсутність цілісної теорії онтогенетичного розвитку суб'єктності є джерелом методологічних труднощів. Розв'язання цієї проблеми дасть можливість ефективніше планувати емпіричні дослідження у контексті формування вибірок з різних вікових інтервалів. Акцентовано увагу на проблемі розроблення й використання валідних і надійних методів дослідження суб'єктності. Констатовано недостатню кількість досліджень формульованого характеру з означеної проблематики. Зроблено висновок, що методологічні проблеми дослідження суб'єктності проявляються на всіх етапах процесу наукового дослідження. Для їх подолання доцільно створити цілісну, структуровану, логічну, динамічну модель наукового дослідження суб'єктності, що гармонійно поєднує теоретичний, емпіричний, формульований компоненти. Перспективи подальших досліджень проблеми вбачаємо у збиранні й статистичному аналізі емпіричних даних про прояви й структурні компоненти суб'єктності.

Ключові слова: суб'єктність, методологія, методологічний плюралізм, методи наукового дослідження, формування суб'єктності.

Zinchenko O. V. Methodological problems in studying the phenomenon of subjectivity in psychological science

The purpose of the article is to clarify the main methodological problems of studying subjectivity in psychology. For this purpose, theoretical methods of analysis, synthesis, generalization, and abstraction were used. It has been established that the concept of subjectivity has a number of interpretations in psychological science. One of the main ones is the definition of subjectivity as a characteristic of active influence on reality, which involves the restructuring of mental models and personal maturity. The main parameters of this phenomenon are independence, uniqueness, self-sufficiency, responsibility, and the ability to navigate extreme situations. The theoretical analysis of the problem of subjectivity research in psychology has revealed a number of problematic aspects of methodology. It has been established that methodological pluralism may create a risk of insufficiently objective and even pseudoscientific approaches in the study of the phenomenon. It has been determined that harmonizing approaches to the problem of subjectivity in domestic and foreign science will allow the full potential of world psychology to be harnessed for the study of this mental phenomenon. It has been found that the absence of a comprehensive theory of the ontogenetic development of subjectivity is a source of methodological difficulties. Solving this problem will allow for

more effective planning of empirical research in the context of forming samples from different age intervals. Emphasis is placed on the problem of developing and using valid and reliable methods for researching subjectivity. It is noted that there is an insufficient number of formative studies on this issue. It is concluded that methodological problems in researching subjectivity manifest themselves at all stages of the scientific research process. To overcome them, it is advisable to create a comprehensive, structured, logical, dynamic model of scientific research of subjectivity that harmoniously combines theoretical, empirical, and formative components. We see prospects for further research on this issue in the collection and statistical analysis of empirical data on the manifestations and structural components of subjectivity.

Keywords: *subjectivity, methodology, methodological pluralism, scientific research methods, formation of subjectivity.*

Вступ. Суб'єктність – це поняття, що останнім часом активно використовується у побутових розмовах, публіцистичних дописах, різноманітних аналітичних оглядах експертів різних напрямів. Звісно, значно зріс інтерес до цього феномена і в науці, особливо психології, що останніми десятиліттями значно активізувала дослідження означеної проблематики. А. Федоренко й О. Петриченко зазначають, що суб'єктність у психології поступово набуває статусу методологічного принципу наукового пізнання й характеризується значним плюралізмом підходів до трактування [11]. У цьому контексті доцільно зазначити, що суб'єктно-вчинковий підхід є актуальною стратегією сучасних досліджень у різних галузях, зокрема соціальної психології [7]. З огляду на це наукові розвідки означеного феномена не лише набувають теоретичного значення як засобу заповнення «білих плям» конкретного предметного поля науки, але й дають змогу розширити й удосконалити методологічний фундамент психології загалом. Отже, доцільно звернутися до аналізу провідних теоретичних уявлень відповідної галузі.

М. Смультсон узагальнює результати наукових досліджень, що відбувалися під її керівництвом, і пояснює суб'єктність як характеристику активного впливу на реальність, що передбачає перебудову ментальних моделей і особистісну зрілість [5]. Основними параметрами цього психічного феномена є самостійність, унікальність, самодостатність, відповідальність, здатність ефективно орієнтуватися в екстремальних ситуаціях. М. Павлюк пов'язує суб'єктність зі здатністю досягати поставленої мети й діяти відповідно до структури сформованих цінностей [4]. В. Ямницький

вважає, що основою суб'єктності є активність, що передбачає усвідомлене ставлення до себе й взаємодії з реальністю [13]. У цьому контексті можна додати такі характеристики цього психічного феномена, як усвідомленість, спрямованість на самопізнання й ефективний саморозвиток. О. Штепа вказує на стійкі зв'язки суб'єктності з продуктивними копінг-стратегіями й життєстійкістю, використовуючи поняття психологічних ресурсів [12].

Отже, мінімальний теоретичний огляд досліджуваного явища дає підстави стверджувати його структурно-функціональну складність і методологічне розмаїття дослідницьких позицій. Таким чином, організація й проведення емпіричних досліджень суб'єктності вимагають реалізації системного теоретичного аналізу. Своєю чергою, такий аналіз має виявити потенційні «слабкі місця» наявних стратегій вивчення феномена, що забезпечить оптимізацію наукового пізнання. З огляду на це метою нашого дослідження є з'ясування основних методологічних проблем дослідження суб'єктності у психології.

Методи та методики дослідження. Реалізація мети дослідження здійснювалася шляхом використання теоретичних методів аналізу й синтезу, що дали змогу з'ясувати ключові процедурні аспекти й результати наукового пізнання суб'єктності. Узагальнення було спрямовано на виокремлення загальних тенденцій досліджень означеного феномена. Натомість використання абстрагування дало змогу виявити найбільш істотні проблемні аспекти психологічних досліджень суб'єктності.

Результати. Теоретичний аналіз проблеми досліджень суб'єктності у психології дає змогу зафіксувати низку

проблемних аспектів методології цього наукового напрямку. Відповідно, аналіз кожного з цих моментів дасть можливість покращити якість емпіричних наукових розвідок психічного феномена.

Методологічний плюралізм у визначенні суб'єктності. С. Устименко й А. Шамне зазначають, що множинність наукових підходів психологічної науки дає змогу розширити можливості класичних стратегій дослідження й актуалізувати міждисциплінарні зв'язки [10]. Водночас методологічний плюралізм за неналежного наукового обґрунтування створює ризик появи недостатньо об'єктивних і навіть псевдонаукових напрямів. У контексті вивчення суб'єктності ця небезпека проявляється через тяжіння до феноменологічного пояснення явища, що виключає або значно ускладнює організацію емпіричних досліджень. Незважаючи на певну схожість поглядів щодо конкретних проявів феномена, можемо констатувати відсутність чіткого визначення його місця у структурі психіки особистості. «Здатність», «властивість», «характеристика» – це конструкти, що використовуються для опису досліджуваного поняття. Водночас таке різноманіття наукових уявлень ускладнює розроблення теоретичних моделей дослідження і добір дієвих наукових методів. У цьому контексті Т. Грюнбаум і М.С. Крістенсен вважають, що експериментальні дослідження суб'єктності залежать від вибору наукового пояснення цього психічного явища як суто внутрішнього феномена свідомості, здатності або ж тілесного чи соціального прояву [14]. Також слід згадати про різні види суб'єктності, що описуються у науковій літературі – освітню, політичну, економічну, правову, екологічну тощо. Усі ці аспекти не пов'язані загальною психологічною теорією, що ускладнює методологію й реалізацію конкретних досліджень.

Неузгодженість підходів до проблеми суб'єктності у вітчизняній і закордонній науці. У цьому контексті доцільно згадати дослідження М. Смульсон і Д. Мещерякова, які аналізують специфіку використання досліджуваної термінології в англійських теоретичних джерелах. Зокрема, науковці вважають, що популярна лінгвістична конструкція “agency”

не повністю відображає вітчизняне трактування феномена суб'єктності й суб'єктної активності [6]. Натомість дослідники пропонують до наукового вжитку термін “subjectness”. Отже, узгодження термінологічного поля трактування суб'єктності є важливим методологічним завданням дослідження, що дасть змогу повноцінно залучити можливості закордонної психології для вивчення суб'єктності. Крім того, слід звернути увагу на можливі суперечності стратегій і процедур емпіричного дослідження означеного феномена у різних країнах.

Відсутність цілісної теорії онтогенетичного розвитку суб'єктності. Спроби вирішення цієї методологічної проблеми не мають системного характеру і відображають пояснення вікової динаміки суб'єктності через інший психічний параметр, зокрема самостійність [4]. Звісно, є низка відповідних досліджень у контексті різних вікових періодів: дитячого [9], підліткового [2], юнацького [1], дорослого [5]. Водночас обґрунтовано теоретичне пояснення механізмів становлення суб'єктності відсутності, що ускладнює емпіричне вивчення суб'єктної активності у конкретній віковій групі. Шляхи подолання цих теоретичних труднощів вбачаємо у перегляді підходів до вікової періодизації, що мала б в основі оновлені, відповідно до змісту сучасної психології, принципи й критерії. Фундаментальна теоретична модель онтогенетичного розвитку суб'єктності дасть змогу більш ефективно планувати емпіричні дослідження у контексті формування вибірок з різних вікових інтервалів.

Проблема розроблення й використання валідних і надійних методів дослідження. З огляду на складний характер явища суб'єктності, що включає низку структурних компонентів, важко розробити тестові методики, що відповідають основним психометричним вимогам. Крім того, цей аспект безпосередньо пов'язаний з відсутністю цілісних теоретичних конструктів суб'єктності, що передбачають орієнтацію на результати статистичного аналізу емпіричних показників. Так, міркування щодо складників цього психічного явища мають передбачати збір емпіричних показників

з подальшою їх обробкою шляхом факторного аналізу. Таким чином, це дасть змогу зменшити кількість досліджуваних параметрів і сформувавши основу для створення ефективних дослідницьких методів. Водночас досягнення цієї мети пов'язано з використанням адекватних методів дослідження компонентів суб'єктності. Добір таких засобів дослідження може бути проблемним через відсутність адекватних україномовних діагностичних інструментів або іншомовних адаптацій. Створення тестової методики має включати весь комплекс процедур, а саме: виділення діагностичних критеріїв, розроблення переліку питань, апробацію у цільовій вибірці, статистичне обґрунтування дискримінативності й надійності тестів. Окрему увагу слід приділити розробленню програм спостережень за суб'єктністю осіб у дитячому віці, де застосування тестових методів є недоцільним.

Проблема створення програм формування суб'єктності. Практична значущість психологічних досліджень визначається ефективністю організації відповідних втручань і перспективами позитивних змін у психіці. У контексті формування суб'єктності, на нашу думку, доцільною видається організація програм, спрямованих на розвиток самоцінності, що відображено у дослідженнях О. Лозової та Н. Миколенко [3]. Н. Терновик і Н. Славіна обґрунтовують тренінг суб'єктності для осіб підліткового віку [8]. Також заслуговують на увагу результати досліджень наукового колективу М. Смульсон, що доводять ефективність залучення віртуального простору для розвитку суб'єктності [5]. Проте ми можемо говорити лише про окремі спроби розроблення відповідних експериментальних програм, тоді як статистична перевірка їхньої ефективності відбувається ще рідше. Мінімізацію системного формувального впливу пов'язуємо з відсутністю чіткої теоретичної основи й об'єктивних емпіричних досліджень суб'єктності.

Отже, методологічні проблеми дослідження суб'єктності проявляються на всіх етапах процесу наукового дослідження. Основу розв'язання цих проблем вбачаємо у створенні

цілісної психологічної теорії суб'єктності, що враховує онтогенетичні аспекти розвитку явища. При цьому важливо створити саме емпірично обґрунтовану систему пояснення досліджуваного психічного феномена. Водночас така теорія має бути фундаментом для вдосконалення подальших емпіричних досліджень суб'єктності. У цьому контексті важливими є створення й адаптація методів дослідження психічного феномена відповідно до базових психометричних вимог. Доцільно не обмежуватися лише тестовим інструментарієм, а звертати увагу ще й на спостереження, бесіду, інтерв'ю, аналіз продуктів діяльності. Логічним завершенням теоретичного й емпіричного дослідження мають бути розроблення й експериментальна перевірка ефективності програм формування суб'єктності осіб певної вікової категорії. Таким чином, зусилля науковців повинні бути спрямовані на створення цілісної, структурованої, логічної моделі наукового дослідження суб'єктності, що гармонійно поєднує теоретичний, емпіричний, формувальний компоненти. Означена модель має не розглядатися як догма, а передбачати певну динаміку, де ключовим є оновлення результатів статистичного аналізу масиву емпіричних даних.

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми досліджень суб'єктності у психології дає змогу зафіксувати низку проблемних аспектів, а саме: методологічний плюралізм в інтерпретації поняття, неузгодженість підходів у вітчизняній і закордонній науці, відсутність цілісної теорії онтогенетичного розвитку суб'єктності, створення й використання обґрунтованих дослідницьких методів, актуалізацію створення формувальних програм. Бачимо, що методологічні проблеми дослідження суб'єктності проявляються на всіх етапах процесу наукового дослідження. Для їх подолання важливо створити цілісну, структуровану, логічну, динамічну модель наукового дослідження суб'єктності, що гармонійно поєднує теоретичний, емпіричний, формувальний компоненти. Перспективи подальших досліджень проблеми вбачаємо у збиранні й статистичному аналізі емпіричних даних щодо проявів і структурних компонентів феномена суб'єктності.

Список використаних джерел

1. Зінченко О., Шерудило А. Суб'єктність у студентському віці: загальні теоретичні уявлення. *Психологічні студії*. 2024. № 2. С. 36–41.
2. Кирильчук І. Особливості формування суб'єктності учня в підлітковому віці. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 184–188.
3. Лозова О., Миколенко Н. Інтегрована модель розвитку самоцінності особистості в процесі отримання психологічної допомоги. *Психологічний часопис*. 2025. № 11 (10). С. 7–23.
4. Павлюк М. Суб'єктність у контексті самостійності особистості. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. Костюка Національної академії педагогічних наук України. 2016. Т. XI. Вип. 14. С. 109–119.
5. Смульсон М., Мещеряков Д., Назар М., Дітюк П. Концепція проектування віртуального освітнього простору з потенціалом розвитку суб'єктності дорослих. *Технології розвитку інтелекту*. 2023. Т. 7. № 1 (33). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735469/1>.
6. Смульсон М., Мещеряков Д. Subject and subjectness in foreign psychology: nuances of terminology and translation. *technologies of intellect development*. *Технології розвитку інтелекту*. 2021. Т. 5. № 1 (29). DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2021.5.1.9>.
7. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір: монографія. Київ: Міленіум, 2017. 184 с.
8. Терновик Н., Славіна Н. Психологічний тренінг розвитку суб'єктності особистості в підлітковому віці. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2020. Вип. 48. С. 272–292.
9. Тітов І. Психологічні особливості суб'єктності дитини дошкільного віку. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (10). Ч. 1. С. 43–52.
10. Устименко С., Шамне А. Методологічний плюралізм та поліпарадигмальність підходів у поясненні психіки. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2013. Вип. 20. С. 684–696.
11. Федоренко А., Петриченко О. Психологічні особливості прояви суб'єктності жінок дорослого віку з високим рівнем віктимності. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2023. № 12 (30). С. 758–769.
12. Штепа О. Психологічна ресурсність у структурі суб'єктності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 27. С. 661–775.
13. Ямницький В. Суб'єктність та відповідальність як системоутворювальні параметри життєтворчої активності особистості. *Психологічний часопис*. 2016. № 2 (4). С. 163–174.
14. Grünbaum T., Christensen M.S. Measures of agency. *Neuroscience of Consciousness*. 2020. Vol. 2020, Issue 1. P. 1–13.

References

1. Zinchenko, O., & Sherudylo, A. (2024). Subiektnist u studentskomu vitsi: zahalni teoretychni uiavlennia [Subjectivity in the students' age: general theoretical concepts]. *Psykhologichni studii – Psychological Studies. Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky*, 2, 36–41 [in Ukrainian].
2. Kyrylchuk, I. (2016). Osoblyvosti formuvannia subiektnosti uchnia v pidlitkovomu vitsi [Peculiarities of forming school student's subjectivity in adolescence]. *Nauka i osvita – Science and Education*, 5, 184–188 [in Ukrainian].
3. Lozova, O., & Mykolenko, N. (2025). Intehrovana model rozvytku samotsinnosti osobystosti v protsesi otrymannia psykhologichnoi dopomohy [Integrated model of personal self-worth development in the process of psychological assistance]. *Psykhologichnyi chasopys – Psychological Journal*, 11 (10), 7–23 [in Ukrainian].
4. Pavliuk, M. (2016). Subiektnist u konteksti samostiinosti osobystosti [Subjectivity in the context of personal self-dependence]. *Aktualni problemy psykhologii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologii imeni H.S. Kostiuks Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Actual Problems of Psychology: Scientific Papers of the G. Kostyuk Institute of Psychology Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.*, XI, 14, 109–119 [in Ukrainian].
5. Smulson, M., Meshcheriakov, D., Nazar, M., & Ditiuk, P. (2023). Kontseptsiia proiektuvannia virtualnoho osvitnoho prostoru z potentsialom rozvytku subiektnosti doroslykh [Concept of designing a virtual educational space with the potential for the adult's subjectness development]. *Tekhnologii rozvytku intelektu – Technologies of intellect development*, 7, 1 (33) [in Ukrainian].
6. Smulson, M., & Meshcheriakov, D. (2021). Subject and subjectness in foreign psychology: nuances of terminology and translation. *Intelligence Development Technologies – Technologies of intellect development*, 5, 1 (29) [in Ukrainian].

7. Tatenko, V (2017). Metodolohiia subiektno-vchynkovoho pidkhdodu: sotsialno-psykholohichniy vymir: monohrafiia [Methodology of the subject-behavioral approach: socio-psychological dimension: monograph]. K.: Milenium, 184 [in Ukrainian].
8. Ternovyk, N., & Slavina, N. (2020). Psykholohichniy treninh rozvytku subiektnosti osobystosti v pidlitkovomu vitsi [Psychological Training of the Development of Personality Subjectivity at Adolescence]. *Zbirnyk naukovykh prats "Problemy suchasnoi psykholohii" – Collection of Research Papers "Problems of Modern Psychology"*, 48, 272–292 [in Ukrainian].
9. Titov, I. (2016). Psykholohichni osoblyvosti subiektnosti dytyny doshkilnoho viku [Psychological peculiarities of preschooler's agency]. *Psykhologhiia i osobystist – Psychology and Personality*, 2 (10), 1, 43–52 [in Ukrainian].
10. Ustymenko, S., & Shamne, A. (2013). Metodolohichniy pliuralizm ta poliparadyhmalnist pidkhdodiv u poiasnenni psykhyky [Methodological pluralism and polyparadigmatic approaches in explaining the psyche]. *Zbirnyk naukovykh prats "Problemy suchasnoi psykholohii" – Collection of Research Papers "Problems of Modern Psychology"*, 20, 684–696 [in Ukrainian].
11. Fedorenko, A., & Petrychenko, O. (2023). Psykholohichni osoblyvosti proiavy subiektnosti zhinok dorosloho viku z vysokym rivnem viktyvnosti [Psychological features of the manifestation of subjectivity in adult women with a high level of victimisation]. *Zhurnal "Perspektyvy ta innovatsii nauky" (Serii "Pedagogika", Serii "Psykhologhiia", Serii "Medytsyna") – Journal "Prospects and Innovations in Science" (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine")*, 12(30), 758–769 [in Ukrainian].
12. Shtepa, O. (2015). Psykholohichna resursnist u strukturi subiektnosti osobystosti [Psychological resourcefulness in the structure of subjectness of personality]. *Problemy suchasnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats – Collection of Research Papers "Problems of Modern Psychology"*, 27, 661–775 [in Ukrainian].
13. Yamnytskyi, V. (2016). Subiektnist ta vidpovidalnist yak systemoutvoriuvalni parametry zhyttietvorchoi aktyvnosti osobystosti [Subjectivity and responsibility as a systemically important parameters of life creation activity of personality]. *Psykhologhichniy chasopys – Psychological Journal*, 2 (4), 163–174 [in Ukrainian].
14. Grünbaum, T., & Christensen, M.S. (2020). Measures of agency. *Neuroscience of Consciousness*, 2020, Issue 1, 1–13 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 25.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.05.2026